

Porezni rajevi: Crne rupe globalne ekonomije

Nicholas Shaxson, *Treasure Islands: Tax Havens and the Men Who Stole the World*, Vintage, 2012.

Pristupajući društvenim problemima pod uvjetima koje određuje ideološki aparat elita, progresivni analitičari i progresivne političke snage zanemaruju činjenicu da je jedan od glavnih načina na koji društvena hegemonija funkcionira taj da se jasno odrede koordinate prihvatljivog prostora javnog promišljanja. Ograničavajući debatu na predodređene predmete i pretpostavke, elite, njihovi masovni mediji i njihovi poltroni u akademskoj zajednici održavaju vanjski privid ozbiljne političke rasprave o promjenama tako da bi stvari u biti ostale istima kakve jesu. Postavljanje temeljnih pitanja o naravi i ulozi poreznih rajeva već odavno znači pomicanje granica prihvatljive debate, čak i u nekim segmentima ljevice.

Pa ipak, u novom društvenom ozračju stvorenom ekonomskom krizom, mnogi progresivni autori brzo su uočili značaj nove knjige Nicholasa Shaxsona pod naslovom *Otoci s blagom* (*Treasure Islands*) koja veoma uvjerljivo eksplicira ključnu ulogu financijskih „offshore“ aktivnosti kako u rastu globalne političke i ekonomske nejednakosti tako i u razvoju sadašnje ekonomske krize. Shaxson je za nju dobio neke veoma visoke pohvale. Tako je Jeffrey Sachs napisao da je to „izuzetno blistava knjiga“, a u listu *Guardian* George Monbiot je ustvrdio da je to „možda najznačajnija knjiga koja je do sada ove godine objavljena u Velikoj Britaniji“.

Ma koliko je dobar dio keynesijanske i druge progresivne kritike u Britaniji još uvijek radikalna, uglavnom se nije sa-

gledao, a pogotovo se nije politički problematizirao, središnji položaj poreznih rajeva u perpetuaciji utaje poreza, izbjegavanja plaćanja poreza, političke korupcije i neoliberalnog sustava u cjelini. Čak i dvojica vodećih suvremenih britanskih marksističkih autora, David Harvey i Alex Callinicos, propuštaju identificirati i raspraviti ulogu offshore financija u svojim nedavnim (prilično sofisticiranim) prikazima neoliberalizma i ekonomske krize (pritom mislim na knjige *The Enigma of Capital* (Enigma kapitala) odnosno *The Bonfire of Illusions* (Krijes iluzija). Iako je postalo *dernier cri* žestoko osuđivati bankarske premije i „zlatne otpremnine“ menadžera u mnogim zapadnim zemljama, stvarna politička težina te kritike ograničena je. Zapravo, bez obzira na namjere tih kritičara, ovdje je riječ o korisnom odvratanju pažnje od potrebnog sučeljavanja s bitnim polugama ekonomske i političke moći vladajućih elita. Rijetke su knjige koje plijene pozornost prikazom širokih novih obzorja progresivne kritike.

Pišući u najboljoj tradiciji intelektualnog novinarstva, Shaxson pripada onoj izuzetnoj vrsti provokativnih kritičara sposobnih ne samo prevladati suhi akademski pristup već i pomnim istraživanjem otkriti čitava neuočena područja društvene zbilje. Vanjski je suradnik Kraljevskog instituta za međunarodne odnose u Londonu i ujedno sposoban novinar koji je redovito pisao za takve bastione neoliberalne ortodoksije kao što su *The Eco-*

nomist i *The Financial Times*, među mnogim drugima. Kao logičan „nastavak“ njegove ranije knjige (*Poisoned Wells: The Dirty Politics of African Oil / Otrovane bušotine: prljava politika afričke nafte*, slično motivirane željom da se razotkriju rabote sustava u svojoj njegovoj prepedenosti i grubosti), *Treasure Islands* gradi na toj plodnoj kombinaciji novinarskog iskustva i akademskog sluha za strukture i detalje, sve to poticano hrabrim temperamentom posvećenom potrazi za društvenom pravdom.

U pripremi te svoje knjige Shaxson se mogao konzultirati s djelima tek malobrojnih kolega iz akademskih i novinarskih krugova. No on otkriva čitavo opskurno more vladinih, nevladinih i međuvladinih agencijskih izvješća, službenih izjava i tome slično. Poput drugih dobrih istraživačkih novinara i on tu građu suhih podataka dopunjava urođenim antropološkim smislom za sagledavanje unutarnjeg funkcioniranja offshore sustava, što ga navodi da kopa po izdanim povjerljivim internim dokumentima vodećih bankarskih i političkih institucija te da potraži zviždače iz financijskog sektora, koji su obično tajnovitiji i rezerviraniji nego što su to slični likovi iz drugih područja života.

Visoki su ulozi u tom offshore carstvu moći i profita, kao što to Shaxson uspjeva jasno pokazati već na samom početku svoje knjige. On primjećuje (koristeći podatke koje je iznio Dominique Strauss-Kahn dok je bio francuski ministar financija) da preko polovice svjetske trgovine prolazi kroz porezne rajeve. 2010. MMF je procijenio da samo mali otočni financijski centri tome pridonose 18 bilijuna dolara, što približno odgovara trećini svjetskog BDP-a. 2012. je Tax Justice Network dala jednu nevjerovatnu izjavu temeljenu na naručenom istraživanju: globalna plutokratska elita iskoristila je prekogranična porezna pravila da bi prikrila najmanje 21 bilijun dolara, što približno odgovara zbroju BDP-a SAD-a i

Japana. Prema ovom istraživanju, ta bi brojka mogla iznositi čak 32 bilijuna dolara (Stewart, H., *\$21 Trillion: Hoard Hidden from Taxman by Global Elite*, Guardian, 22. 07. 2012).

Velik dio knjige Shaxson posvećuje ispitivanju nastavljenog globalne važnosti londonskog Cityja. Financijska moć Cityja uglavnom je obnovljena privlačenjem vodećih američkih investicijskih banaka već u ranom poslijeratnom razdoblju, i to ponajviše kao rezultat veoma liberalnih zakona i neukroćenog stava koji je Bank of England zauzela prema Ministarstvu financija i središnjoj vladi, uključujući njenu tvrdokornu obranu bankovne tajne i autonomije usprkos nastojanju laburista da banku podredi interesima javnog sektora. Na dugoročnom planu, primjer konkurentne prednosti britanskog financijskog sektora bio je zapravo od pomoći američkom bankovnom sektoru u njegovu pritisku u pravcu financijske deregulacije kod kuće.

Shaxson naglašava da su Britanija i londonski City grubo iskorištavali materijalno i nematerijalno naslijeđe Imperija kako bi se etablirali kao središnji čvor ogromne globalne mreže poreznih rajeve. Pored samog londonskog Cityja, čija se posebna uloga u svojstvu drevne lokalne vlade uz stalno rastuće prerogative (i nisko oporezivanje) od 1970-tih uklapa u definiciju poreznog raja, britanska offshore mreža obuhvaća i Krunske posjede Jersey, Guernsey i Isle of Man; središnje upravljane Prekomorske teritorije, uključujući Kajmansko otočje, Britanske djevičanske otoke, Bermudu, otoke Turks i Caicos te Gibraltar; kao i vanjski prsten koji se sastoji od „raznolikijeg niza rajeve, kao što su Hong Kong [te Singapur, Bahami, Dubaj i Irska], koji su, doduše, izvan izravne britanske kontrole, no ipak održavaju povijesne i sadašnje veze s Britanijom i londonskim Cityjem“ (str. 15). Mnogi od tih značajnih poreznih rajeveva pod izravnom su britanskom kontrolom. Primjerice, guvernera Kajmanskog

otočja, koji predsjedava kabinetom lokalnih političara s ograničenim ovlastima, imenuje monarhija. Ona „upravlja obrambenim poslovima, unutarnjim i vanjskim poslovima; imenuje policijskog povjerenika, povjerenika za žalbe, glavnog revizora, glavnog državnog odvjetnika, suce i druge najviše dužnosnike. Vrhovni apelacijski sud je Privy Council (tajno, centralno državno vijeće monarhije – op. M. J.) [to nepokolebljivo tajnovito Kraljičino vijeće najviših političara] sa sjedištem u Londonu. [Kajmansko otočje je] peti najveći financijski centar koji udomaćuje (...) više od tri četvrtine svjetskih hedge fondova i pologa vrijednih 1.9 bilijuna dolara – četiri puta više nego u bankama New York Cityja“ (str. 17). Krunski posjed Jersey, primjerice, čak nema ni nominalno višepartijski sistem.

Načela kolonijalne vladavine još se uvijek primjenjuju u nekim najvećim klasterima globalne ekonomske moći. U impresivnom sažetku ovog stanja stvari Shaxson zaključuje: „Upravo kao što su europski feudarci običavali svoju nikome odgovornu moć učvršćivati u tvrđavama kako bi mogli bolje podčinjavati okolno seljaštvo i od njega izvlačiti danak, tako je i financijski kapital srastao u te utvrđene čvorove nikome odgovorne političke i financijske moći, uhvativši u svoje kolo lokalnu politiku i pretvorivši lokalna sudstva u brze i fleksibilne privatne zakonodavne strojeve, koristeći obranu od vanjskog miješanja i zaštitu pruženu konsenzusom establišmenta i zatomljivanjem neslaganja“ (str. 184).

Američki offshore rajevi, poput Američkih Djevičanskih otoka i Maršalskih otoka, funkcioniraju na sličan feudalni i kolonijalni način. Što je još važnije, brojne američke države – uključujući Nevadu i Wyoming (koje su, kako Shaxson navodi, najnetransparentnije u tom pogledu), Arkansas, Oklahomu i Oregon (popularni kanali za malverzacije ruskih i istočno-europskih plutokrata), Texas i Florida (popularni rajevi za ilegalna latinskoame-

rička bogatstva), te, među njima najistaknutiji, Delaware, imaju sličnu ulogu u sistemu poreznih rajeva. Kad se Obama kritički osvrnuo na Kajmanske otoke, predsjednik Financijske uprave Kajmanskih otoka odvratio je da bi Obama trebao obratiti pozornost na Delaware: „Jedan ured na adresi 1209 North Orange Street, Wilmington, udomljuje sveukupno 217.000 tvrtki“ (str. 143). Razumljivo je da je ovo privlačno, kao što dodatno demonstrira jedna brošura o privlačnostima Delawarea kad je riječ o bijegu hongkonškog kapitala nakon britanskog povlačenja 1997: „Ne trebate nam otkrivati pojedinosti o vašim poslovima; ne trebate dati popis članova vaše uprave ili navesti tko vodi ured; i ne trebate koristiti svoje ime i adresu – koristite samo svog agenta u Delawareu“ (str. 137). Ne čudi dakle, primjećuje autor, što su trgovci oružja, koji su čak prodavali oružje talibanima, tako postupali putem svojih tvrtki u Texasu, Delawareu i Floridi. Indeks financijske povjerljivosti Mreže za poreznu pravdu, kojim se zemlje rangiraju prema svojoj važnosti u osiguravanju globalne financijske tajnosti, nalazi da su Sjedinjene Države svjetski daleko najvažniji teritorij tajne sudbene nadležnosti.

Neregulirani offshore sustav oslabljuje zakone i propise drugih sudbenih sustava time što dopušta tvrtkama i pojedincima da bježe od oporezivanja (ili što u najmanju ruku nudi drastično niže porezne stope), osiguravajući tajnost poslovnih transakcija i odbijajući suradnju s drugim sudbenim sustavima na razmjeni informacija. Porezni rajevi, gotovo po definiciji, učvršćuju „sustav koji izravno i agresivno djeluje protiv transparentnosti. Offshore tajnost odlučno pomiče kontrolu informacija – a time i moć koja iz njih proizlazi – prema *insiderima*“ (str. 13).

Porezni rajevi također jačaju i učvršćuju odnose ekonomske ovisnosti i političke dominacije među zemljama time što proširuju sferu neokolonijskog financijskog utjecaja i onoga što to ima za posljedicu. Oligopolistički sustav međunarodnih fi-

nancija, u ortaštvu s kompradorskim lokalnim elitama kojima pomaže da se uzdignu i održe, perpetuira oligopolističke i, u izvjesnim slučajevima, posve monopolističke oblike međunarodne trgovine, paralelno s (transparentnim i netransparentnim, zakonitim i nezakonitim) bijegom ogromnog kapitala iz manje razvijenih (perifernih i poluperifernih) zemalja u kapitalističke metropole. Bijeg kapitala svakako je višestran, te multinacionalne i transnacionalne kompanije često također izvoze svoje operacije u siromašnije zemlje u potrazi za većim profitnim maržama, kao i za većom masom profita. No bijeg kapitala iz siromašnijih zemalja možda je najgrublje zanemareni i podcijenjeni aspekt financijskog neokolonijalizma. U slučaju financijskog kapitala baziranog u Britaniji, on i dalje zadržava značajnu i zasebnu vlast nad tokovima bogatstva u bivšim britanskim kolonijama. Protuzakoniti bijeg kapitala iz Afrike, primjerice, još uvijek u velikoj mjeri teče u britanske porezne rajeve kojima često upravljaju tvrtke kontrolirane iz Londona. Shaxson skreće pozornost na program Globalnog financijskog integriteta (GFI) pri Centru za međunarodnu politiku u Washingtonu, koji je 2011. procijenio da su u godini 2008. siromašne zemlje izgubile 1,2 bilijuna dolara u nezakonitim (ilegalno ostvarenim, transferiranim ili korištenim) financijskim tokovima. Velika je diskrepancija između te brojke i 100 milijardi dolara ukupne godišnje strane pomoći: jedan istraživač GFI-a primjećuje da „za svaki dolar što smo ga velikodušno dijelili preko stola mi na Zapadu uzimali smo oko 10 dolara nezakonitog novca ispod stola“. Afrika je, u stvari, neto vjerovnik ostatku svijeta, s obzirom da stvarni bijeg kapitala proteklih 35 godina daleko nadmašuje iznos strane pomoći koju je Afrika primila. Porezni su rajevi sredstva za besprimjernu preraspodjelu bogatstva od siromašnih prema bogatima; oni su centripetalne „crne rupe“ u kojima se opljačkano bogatstvo eksploatiranih naroda svijeta velikim dijelom pohranjuje i pere.

Offshore sustav ujedno je financijski živčani sustav međunarodnog kriminala, uglavnom temeljenog na grubim, kao i kompleksnijim oblicima pranja novca. Porezni rajevi drastično povećavaju prostor za mito, insajdersko trgovanje i druge oblike malverzacija. Shaxson daje prikaz jedne studije koja konstatira da kriminalni novac iz protuzakonitih tokova (stečen krijumčarenjem droge, krivotvorenom robom, reketiranjem i dr.) iznosi 330-550 milijardi dolara, ili trećinu ukupnih protuzakonitih fondova. Novac od korupcije (uključujući mita i lokalna mita doznana na inozemne adrese) iznosi 30-50 milijardi dolara. Prema ovoj studiji, prekogranične poslovne transakcije čine dvije trećine ukupnog iznosa. Shaxson snažno razjašnjava ogromne ekonomske i političke posljedice tih protuzakonitih tokova novca:

„Siromaštvo u Africi ne može se shvatiti bez sagledavanja uloge offshorea. Godinama je najgori rat u svijetu bio građanski rat u Demokratskoj Republici Kongo koju razapinje sveopća pljačka njenih mineralnih izvora putem poreznih rajeva. Je li riječ o korupciji velikih razmjera i sveopćem podrivanju vlada putem kriminalnih interesa u zemaljama u razvoju? Offshore svaki put zauzima središnje mjesto u priči. Gotovo svako nastojanje od 1980-tih naovamo da se generiraju veliki tokovi kapitala u zemlje u razvoju završilo je u krizi za koju je krivac offshore. Vrtoglave nejednakosti u Europi, u SAD i u zemljama s niskim dohotkom ne mogu se adekvatno razumjeti bez istraživanja uloge zakona o tajnosti. Sustavna pljačka bivšeg Sovjetskog Saveza i stapanje obavještajnog aparata te nuklearno naoružane zemlje s organiziranim kriminalom priča je koja se znatnim dijelom odvijala u Londonu i u njegovim offshore satelitima. (...) Afera Elf, koja je moćne francuske elite držala izvan dosega francuske demokracije, u svojoj je srži sadržavala zakonodavstvo tajnosti... [Porezni rajevi skreću tokove

kapitala] tako da oni ne završavaju ondje gdje nužno nalaze najproduktivnije investicije, već ondje gdje nalaze najveću tajnost” (str. 149 i 78). Prema autoru, ova vrsta tajnosti također je omogućila zloglasnom kolumbijskom kartelu Medellin da pere novac preko Kajmanskih otoka. Golema „britanska“ banka HSBC nedavno se ispričala javnosti jer je godinama omogućavala pranje novca meksičkim narkokartelima i stranim diktatorima.

Autor se također ukratko osvrće na strategiju suprotstavljanja moći offshorea. Već su u tijeku neka nastojanja da se baci pijesak u kotače transnacionalnih financija. Hollande svakako promiče argumente u prilog uvođenja nekog međunarodnog poreza na financijske transakcije i čak je izjavio da želi zabraniti banke koje posluju u poreznim rajevima, no najveća financijska sila u Europi, Cameronovo Ujedinjeno Kraljevstvo, gorljivi je protivnik svih takvih mjera.

Shaxson predlaže uvođenje crne liste usmjerene protiv zakona o tajnosti, primjećujući istodobno kako su OECD i drugi vodeći globalni faktori skloni da licemjerno izuzimaju bogate zemlje i njihove teritorije od takvih klasifikacija. Inicijative UN-a za međunarodnu poreznu reformu koja bi pomakla klatno u korist oporezivanja izvora dohotka i u korist manje razvijenih zemalja, te UN-ov nacrt modela međunarodnog poreznog sporazuma iz 1980. energično su odbijeni od strane OECD-a i bogatih zemalja. Shaxson optimistički poziva da se osnuju nove, snažne globalne institucije koje bi bile neovisne o državno-korporativnom neksusu.

Autor također poziva na uspostavu strogih novih pravila o transparentnosti, navodeći da u Europi već postoji temeljni okvir, no dopušta mu se djelovanje uz zjapeće propusne rupe. Podsjeća da je kasnih 1990-tih Clintonova administracija uvela program zvan Kvalificirani posrednik kojim se provjera financijskih transakcija prebacuje na strane banke uz uputu da informacije prosljeđuju samo o

američkim građanima. a da za sebe zadrže bilo kakve informacije o stranim interesima povezanim s američkim zakonodavstvom o tajnosti, čime se omogućava američkoj vladi da ignorira strane protuzakonite tokove novca u SAD, a da time otvoreno ne krši zakon. „Do 2005. američke su banke mogle slobodno zaprimati prihode od duge liste kaznenih djela počinjenih izvan zemlje, uključujući strano krijumčarenje, reketiranje, dužničko ropstvo i ropstvo“ (str. 126).

Pojavljuje se tračak nade, smatra Shaxson. Stavovi i svijest javnosti počinju se mijenjati kao posljedica nedavnih financijski uzrokovanih nepogoda. Osobito su značajne inicijative zemalja u usponu, primjerice Brazila i Indije, koje nastoje promijeniti međunarodnu političku agendu i pravila igre. No autorove normativne preporuke jedva da zadiru u tvrda pitanja političke strategije.

Ova knjiga može poslužiti kao izvrsna uvertira u nove, dubinske i progresivne, činjenične i strateške analize poreznih rajeva. Shaxsonovo glavno nastojanje da pruži opću sliku pristupačnu širokoj javnosti ima i svoju cijenu. Žrtvovanje u korist široke čitateljske publike nisu baš sva bila tako potrebna. Primjerice, svojoj argumentaciji autor čini lošu uslugu ležernim stavom prema fusnotama od kojih često zazire (navođenje izvora ipak je itekako važno za kredibilnost, te se očekuje u tako zamršenoj tematici). Za svakoga tko dokumentarno prati nepoznate i nepriznate fenomene, ovakvi su kompromisi ozbiljan nedostatak (iako je, naravno, ravnoteža između popularnosti i akademske rigoroznosti svakako delikatna).

Međutim, osnovna je teza knjige sasvim koherentna. Neproziran način na koji funkcionira offstore sustav smanjuje demokratsku odgovornost. „Moć veta“ bogatih investitora koji, zahvaljujući svojoj ekonomskoj težini, drže vlade u talačkom odnosu, također predstavlja temeljni izazov demokratskoj odgovornosti u pogledu osnovnih ekonomskih i poli-

tičkih pitanja, a da ne spominjemo dublje ideale o narodu kao krajnjem suverenu.

Prema procjenama Mreže za poreznu pravdu (Tax Justice Network), bogati pojedinci držali su u 2005. oko 11,5 bilijuna dolara offshore novca. Shaxson stavlja tu brojku u širi kontekst: „Procijenjeni iznos od 250 milijardi dolara poreza izgubljenih samo na prihodu što ga novac ostvaruje svake godine dva do tri puta je veći od čitavog proračuna izdvojenog za globalnu pomoć namijenjenu za suzbijanje siromaštva u zemljama u razvoju. No to tek predstavlja porez izgubljen na novcu što ga bogati pojedinci drže offshore. Dodajmo svemu tome lažno prikazivanje cijena u korporativnom trgovanju i počinjemo dobivati predodžbu o razmjerima protuza-

konitih prekograničnih financijskih tokova“ (str. 27). Offshore sustav izrazito je rasipan i skup za gospodarstvo i društvo; on je silna prepreka transparentnosti i odgovornosti u domaćem i međunarodnom ekonomskom i političkom životu. Velika većina kako akademskih društvenih proučavanja tako i glavnih političkih rasprava, kao u nekom kazalištu sjena, često je zaokupljena društvenim artefaktima od sekundarnog značenja, zanemarujući materijalni temelj na kojem u krajnjoj liniji počiva čitava ekonomsko-politička hegemonija. Ova je knjiga strastveno angažirani pokušaj započinjanja jednog dijaloga od ključne važnosti.

Mladen Jakopović

Milena Karapetrović, *Ona ima ime (o filozofiji i feminizmu)*, Art print, Banja Luka, 2007.

U izdanju Art printa iz Banja Luke štampana je knjiga Milene Karapetrović *Ona ima ime (o filozofiji i feminizmu)*. Knjiga je pred čitalačkom publikom još od 2007. godine, ali crnogorska javnost, naročito onaj njen dio koji se zanima za oblasti roda, rodnog identiteta i feminizma, na žalost nije bio u prilici da se upozna sa navedenim štitvom.

Knjiga je podijeljena na pet djelova u okviru kojih, kako i sama autorka navodi u naslovu za prvo poglavlje čitaocce vodi u potragu za izgubljenim vremenom u kojem su filozofkinje i naučnice iz drugih humanističkih nauka djelovale „u ilegali“, bile nevidljive i pozicionirane na margine nauke i naučnog razvoja.

Autorka ističe da se na svim nivoima formalnog sistema obrazovanja u najvećem broju slučajeva još uvijek prate udžbenici i literatura u kojima se zanemaruje doprinos žene nauci, naročito društvenim naukama. Najčešće je po mišljenju M. Karapetrović riječ o potpunom ignorisanju ženskih imena i njihovog rada. Pret-

hodno prihvaćene predrasude o ženama kao inferiornim bićima po pravilu su uticale i na formiranje naučnih „istina“ i sistema, od filozofskih i teoloških do medicinskih, bioloških, pravnih i naročito društvenih. Sredinom 20. vijeka sa razvojem feminizma i teorije roda, sa zvaničnim uključivanjem studija roda/ženskih studija u kurikulum univerziteta javlja se i potreba da se istorija nauke, naročito društvenih nauka, prije svega sociologije sagleda i preispita u ženskom ključu i da se naučnoj javnosti ponude ona ženska imena koja se rijetko ili nikako ne pominju, a koja su ostavila trag u razvoju filozofsko političke i sociološke misli.

Onima koji su na uvid imali udžbenike filozofije i sociologije u poglavljima koja tretiraju početke filozofske i sociološke misli, proces recepcije je uvijek počinjao sa prvim mudracima: Talesom, Anaksimonom, Anaksimandrom, Heraklitom, Protogorom. Ni u jednom udžbeniku nećemo naći imena: Teano, Aspasijsa, Diotima, Hipatija Aleksandrijska. Misaona